

„SPIRITUL ȘTIINȚIFIC” ȘI „SPIRITUL FILOSOFIC” ÎN VIZIUNEA LUI ION PETROVICI

CONSTANTIN STOENESCU*

„SCIENTIFIC SPIRIT” AND „PHILOSOPHICAL SPIRIT”
IN ION PETROVICI’S VIEW

ABSTRACT: The Romanian philosopher Ion Petrovici deals in his last study sent for publication during his life with the comparative analysis of “the philosophical spirit”, “the scientific spirit”, and “the theological spirit”. Censorship removed considerations on “the theological spirit”. Petrovici characterizes “the philosophical spirit” by the overall perspective it seeks and by its role in relation to scientific research. It also distinguishes between “philosophical spirit” and philosophical doctrine. Finally, the similarities and differences between “the scientific spirit” and “the philosophical spirit” are analysed.

KEYWORDS: Ion Petrovici; „philosophical spirit; „scientific spirit”; philosophical doctrine; „speculative thinking; method of science.

O SINTEZĂ FILOSOFICĂ

Ultimul studiu filosofic publicat de Ion Petrovici, „Spiritul filosofic în comparație cu spiritul științific”¹, are toate caracteristicile unei sinteze filosofice în care autorul, aflat la capătul unui drum, oferă o privire cuprinzătoare asupra statutului filosofiei în relație cu știința într-un mod în care își utilizează nu doar competențele în domeniu, ci și experiența personală a practicării filosofiei. Încă de la o primă lectură apare impresia puternică a unui demers intelectual bazat pe înțelepciunea dobândită de-a lungul unei cariere, astfel încât erudiția ia forma unor foarte numeroase trimiteri implicite la idei și concepte filosofice care sunt familiare celui care are suficient exercițiu filosofic.

Voi încerca în acest studiu să propun o lectură prin care să fie scoase la iveală presuposiții și concepte categoriale care sunt doar „scufundate” și susțin argumentația și discursul autorului. În acest sens, cred că acest ultim text filosofic trimis spre publicare de Ion Petrovici poate fi considerat, în cele din urmă, o pledoarie pentru rostul cultural al filosofiei într-o lume în care recursul la aceasta tindea să fie făcut într-un mod unilateral, dintr-o perspectivă ideologizantă. Cu atât mai reconfortantă este această mărturisire a unei credințe filosofice, cu cât considerațiile autorului deschid inevitabil spre un pluralism filosofic derivat din schema conceptuală și cadrul interpretativ puse la lucru. Perspectiva comparativă asupra filosofiei și științei este una de consolidare și de justificare a

* Universitatea din București, Facultatea de Filosofie

rolului studiului filosofiei în condițiile în care științele își asumă operativ rezolvarea diverselor probleme. Ce nu pot face însă ele este să configureze o viziune de ansamblu la care numai filosofic putem avea acces. De aici și nevoia unei comparații între spiritul filosofic și cel științific pentru a înțelege, atât prin oglindire reciprocă, cât și prin răsfrângere, natura diferită, dar complementară, a filosofiei și a științei.

Ion Petrovici propune spre dezbateră o temă asupra căreia se discutase în ultimele decenii, mai cu seamă după configurarea robustă a unor proiecte de cercetare în filosofia științei, inclusiv așa-numitele epistemologii de ramură, dedicate unor științe particulare. Se depășiseră deja delimitările radicale de tip neopozitivist propuse de Cercul de la Viena în etapa sa de afirmare glorioasă a intervalului interbelic și se căutau căile punerii în echilibru printr-un acord fin al filosofiei și științei. În cele din urmă, teza dominantă devenise aceea a unei inevitabilități filosofice a științei, problemă expusă convingător de Bachelard în cercetările sale despre ceea ce el numea „noul spirit științific”:

Știința creează într-adevăr filosofie. Filosoful trebuie deci să-și mlădieze limbajul pentru a traduce gândirea contemporană în suplețea și mobilitatea ei.²

Regăsim în textul lui Petrovici chiar acest proiect al unei elucidări filosofice care ține seama de relația filosofiei cu știința în cadrul maximal al discuției despre „spiritul filosofic” și „spiritul științific”.

SPIRITUL FILOSOFIC ȘI PERSPECTIVA DE ANSAMBLU

Spiritul filosofic este definit de Petrovici drept

„un mod de a vedea, este o directivă de înțelegere, o orientare a gândirii, având ca scop permanent o privire de ansamblu asupra întregii existențe.”³

Această perspectivă de ansamblu presupune detașarea de problema sau de faptul studiate și privirea lor nu în izolare, limitativ, ci în context, prin luarea în considerare nu doar a vecinătăților ideatice sau a relațiilor factuale, dar și a concepției generale asupra lumii și a totalității faptelor. Dar, înțeleasă drept cuprindere, această perspectivă de ansamblu nu are doar o dimensiune orizontală, ci, în măsura în care ieșirea din izolare presupunere urcușul la un nivel metateoretic, și o verticală a profunzimii: „Privirea de sus în adânc atrage totodată și o privire dincolo de lumea vizibilă.”⁴ Altfel spus, perspectiva de ansamblu se constituie într-un orizont metafizic, explorabil cu mijloacele specifice ale reflecției filosofice, ceea ce duce în mod sigur la îndepărtarea de simțul comun.

Acest mod de a gândi specificul bidimensional al unei cercetări filosofice, înțeleasă drept cuprindere a totalității și aprofundare la un nivel ultim, categorial, era atât în epocă, precum și în cultura română o temă recursivă. Lucian Blaga discutase deja despre specificul problemei filosofice în termenii distincției dintre „aria” și „zarea interioară”:

aria unei probleme filosofice o constituie totdeauna, fie explicit, fie implicit, totul existenței (lumea), iar zarea interioară a unei probleme filosofice rămâne totdeauna într-un mare grad indeterminată.⁵

De exemplu, pentru a-l lua ca exemplu pe Thales și problema sa a principiului, „aria” este echivalentă cu „totul” („lumea”), iar „zarea interioară” este ideea abstractă de substanță, acel substrat universal al tuturor lucrurilor. Pe cât de cuprinzătoare este „aria”, pe atât de vagă și aproape indeterminată este ideea de substanță ca „zare interioară”. Dimpotrivă, „o problemă științifică are totdeauna o arie circumscrisă și o zare interioară complex determinată.”⁶ De exemplu, dacă vom considera problema științifică a sunetului, atunci fenomenele fizice ale sunetului vor reprezenta o „arie” precis circumscrisă, iar ideea mecanicității, înțeleasă ca principiu explicativ matematizabil, se constituie în „zare interioară” complex determinată.

Așadar, spiritul filosofic este asociat cu o privire de ansamblu asupra întregului, diferită de o cercetare minuțioasă a părților acestuia. Dacă o cercetare minuțioasă izolează obiectul pentru a-l putea analiza în cele mai mici detalii structurale sau funcționale, privirea de ansamblu inserează obiectul în întreg, sesizează relații între părți, dependențe și reciprocități. Petrovici menționează opinia lui Claude Bernard potrivit căruia fiecare domeniu de cercetare specializată trebuie să fie fertilizat și animat de ideea întregului vast căruia îi aparține, sarcină pe care și-o poate asuma numai filosofia. Deși respinge explicit filosofia de sistem și consideră că închiderea într-un sistem dogmatic este un risc nu doar pentru filosofia speculativă, ci și pentru noua filosofie științifică, Bernard consideră că înaintarea dinspre cunoscut spre necunoscut se poate face cel mai eficient numai sub o coordonare filosofică dată de „acel spirit filosofic care, fără să fie nicăieri, este pretutindeni și care, fără să aparțină nici unui sistem, trebuie să domnească nu numai în toate științele, dar și în toate cunoștințele omenești.”⁷ Distincția dintre totalitate și părți se suprapune distincției dintre filosofie și știință, iar într-un model dinamic al dezvoltării cunoașterii putem să înțelegem astfel de ce filosofia, ca perspectivă de ansamblu, își poate asuma inițierea cercetării anterior științei în diverse domenii particulare:

Adevăratul spirit filosofic este acela ale cărui năzuințe înalte fecundează științele, împingându-le către căutarea adevărilor ce se găsesc în acel moment în afara domeniului său, dar care nu trebuie desființate pe motiv că sunt analizate de spirite filosofice mai puternice și mai subtile.⁸

Petrovici derivă de aici un principiu normativ al contextualității cercetării, potrivit căruia semnificația unui domeniu de cercetare se dezvăluie complet doar dacă o privim din perspectiva ansamblului și în modalitate interdisciplinară. Tocmai această perspectivă totalizatoare poate genera sugestii privind direcțiile de înaintare dintr-un anumit domeniu, proiecte de explorare care ar părea lipsite de evidență unei minți care s-ar exersa limitat la propriul său domeniu.

Înțeleasă ca relație dintre parte și întreg, dualitatea dintre totalitate și elementele sale este privită dintr-o perspectivă dialectică hegeliană, prin care partea și întregul se potentează reciproc și asigură înaintarea în cunoaștere. De aceea, absența spiritului filosofic care asigură perspectiva de ansamblu ar reduce posibilitățile spiritului științific, limitat la un domeniu particular, să sesizeze corelații care trec dincolo de domeniul propriu-zis al cercetării.

Conceptiile filosofice de ansamblu, fie doar prin presupuzițiile sau anticipările pe care le configurează creator, influențează și inspiră cercetarea științifică. Filosofii greci

credeau că „atâta timp cât nu cunoști ansamblul, nu poți cunoaște bine amănuntele”; „necunoscând întregul, nu cunoști cu adevărat nici părțile”.⁹ Exemplul ales de Petrovici, cazul lui Democrit și al teoriei atomiste, este cel mai des invocat atunci când filozofii discută pe această temă. Dacă Democrit nu a făcut nimic altceva decât să construiască un principiu filosofic, cu validitate universală, știința, înțeleasă ca cercetare particulară, a perfecționat și a dus mai departe „ideea unor puncte infinite mici care prin compunere dau naștere unui corp finit”.¹⁰ Alt exemplu ar fi concepția lui Schelling despre existența umană ca activitate creativă liberă, concepție care a dus la teoria evoluționismului în natură în lucrările lui Lamarck, prin ideea, controversată încă, a eredității caracterelor dobândite, și Darwin, cu ideea sa explicativă complexă bazată pe conceptele de selecție și adaptare funcțională.

În cele din urmă, Petrovici propune chiar un model al dezvoltării cunoașterii omenești bazat pe rolul concepției de ansamblu oferită de reflecția filosofică. Dacă la începuturile cunoașterii ipotezele speculative de tip filosofic erau chiar conținuturi ale cunoașterii lumii, ulterior, pe măsura progresului în cercetare și a diversificării acesteia, viziunea asupra ansamblului a rămas doar cu rolul de a inspira cercetarea locală, dar fără ca între filosofie și știință să se producă vreo ruptură, dimpotrivă, având loc chiar o consolidare explicativă. Petrovici descrie astfel această continuitate a rolului spiritului filosofic în dezvoltarea cunoașterii omenești:

Adevărurile limitate ale științelor derivau din cele mai generale ale filosofiei, iar verificarea celor dintâi se făcea prin inserarea armonioasă în țesătura ansamblului. (...) Aceasta este lărgirea de orizont pe care o aduce spiritul filosofic.¹¹

Punctul de vedere susținut de Petrovici este împărtășit și de oameni de știință cu preocupări filosofice. Un exemplu semnificativ este studiul lui Max Planck, „Despre sensul și limitele științei exacte”, o lectură aproape de neocolit la acea vreme de către cei care încercau să explice relația dintre știință și filosofie. Planck sublinia că deși dezvoltarea științei duce la precizarea în detaliu a imaginii asupra lumii, rămâne „o prăpastie de netrecut între lumea reală fenomenologic și cea reală metafizică”.¹² Prin urmare, imaginea asupra lumii poate fi completată filosofic, cu condiția ca reflecția liberă să se desfășoare în cadrele admise științifice. Și chiar dacă o asemenea imagine asupra lumii devine din ce în ce mai puțin intuitivă, adecvarea ei la lumea reală metafizică stă în aceea că aceasta din urmă „nu este punctul de plecare, ci țelul care strălucește într-o depărtare inaccesibilă și care indică orientarea întregii munci științifice.”¹³

SPIRITUL FILOSOFIC CA VIRTUTE EPISTEMICĂ

Dar spiritul filosofic nu presupune doar capacitatea de a privi comprehensiv ansamblul lumii într-un sens metafizic, ci și o dublă raportare din perspectiva părților întregului, și anume o ieșire din izolare și o punere în context. Această mișcare a spiritului filosofic ține de natura sa, de faptul că îi este constitutivă năzuința spre un ideal. Din acest punct de vedere, spiritul filosofic are caracteristicile unei competențe cogniti-

ve sau ale unei virtuți epistemice pe care cei ce o au o instrumentalizează în procesul cunoașterii. În acest sens, accentuează Petrovici,

spiritul filosofic este un elan, ca atare el nu încetează niciodată la cel care-l posedă. Spiritul filosofic se mișcă neconținut, nu are limite, tinde mereu către un ideal. Independent de faptul dacă acest ideal poate fi atins sau nu, el rămâne ca o țintă permanentă spre care se năzuiește.¹⁴

Este de remarcat faptul că Petrovici discută despre spiritul filosofic în termenii unei virtuți epistemice, anticipând dezvoltări ulterioare din epistemologie. Să presupunem că obținerea unei perspective de ansamblu asupra lumii presupune o anumită abilitate de a ajunge la aceasta, ca în cazul unui arcaș care lovește ținta mult mai precis decât altul. Ca urmare, ținând seama de abilitatea filosofului de a configura o imagine asupra totalității, ne așteptăm de la el să ne ofere imaginea de care avem nevoie pentru a dobândi perspectiva asupra totalității. Acest ideal normativ are un corelat subiectiv în forma unor predispoziții personale pe care le putem considera drept virtuți epistemice sau intelectuale. Aceste facultăți cognitive îl fac pe filosof să ajungă la o perspectivă de ansamblu și îi permit să își analizeze pas cu pas propriul demers pentru a evidenția motivele care l-au ghidat cu succes. De asemenea, spiritul filosofic acționează corectiv și ține ocupată agenda cercetării, identificând noile probleme. Același Claude Bernard remarcă această virtute a filosofiei:

Filosofia, care năzuiește în permanență către înălțimi, îndreaptă știința spre cauza sau spre originea lucrurilor. Ea îi arată că în afara sa există probleme care frământă omenirea și pe care încă nu le-a rezolvat.¹⁵

Dar un asemenea demers scoate la iveală și alte înzestrări subiective, asemenea unor trăsături de caracter, care sunt o consecință a spiritului filosofic. Pentru că are o perspectivă de ansamblu, filosoful sesizează multiplicitatea punctelor de vedere, dar și dinamica diverselor sisteme, transformările lor și relațiile reciproce de influență. Drept urmare, putem sesiza o tensiune proprie spiritului filosofic între căutarea unui sistem comprehensiv și etern și relativismul inerent oricărei perspective. Astfel, putem explica de ce spiritul filosofic, chiar dacă presupune asumarea necondiționată a idealului cuprinderii totalității, este dublat de un sentiment firesc de toleranță. După Petrovici, „aceasta provine din conștiința valorii relative a concepțiilor filosofice și din observația că de multe ori un sistem filosofic derivă dintr-altul diferit, apărând ca o completare sau chiar ca o rectificare față de celălalt.”¹⁶ Domeniul filosofiei se caracterizează prin pluralism, chiar în sensul că teorii diferite pot fi acceptate simultan fără a fi eliminabile prin acceptarea personală a uneia dintre ele. Chestiunea nu este una de adevăr, ci una de alegere.

Desigur, diversele domenii ale filosofiei au un statut diferit în privința modului în care spiritul filosofic înaintează constructiv. În logică, principiile ultime se fundamentează prin ele însele, fără a depinde de altceva extern logicii, așa cum ar fi epistemologia. Dar epistemologia completează logica și înaintează ipotetic prin teorii ale întemeierii și explicației ale conceptului de cunoaștere și cu privire la sursele cunoașterii, luând în considerare, în mod diferențiat, dependența sau prioritatea logică a temeiurilor și, respectiv, succesiunea de fapt sau faptele antecedente. Dar chiar dacă epistemologia înaintează în acest proiect de evidențiere a relației dintre elementele subiective și obiective ale cunoaș-

terii, ea nu diminuează nicidecum năzuința metafizică a filosofiei contemporane. Chiar noile teorii din fizică sunt o dovadă a nevoii unei perspective filosofice integratoare.¹⁷

SPIRIT FILOSOFIC ȘI DOCTRINĂ FILOSOFICĂ

Spiritul filosofic presupune vectorial idealul viziunii de ansamblu și se manifestă ca elan speculativ, dar se realizează concret în modalitatea doctrinelor filosofice (sau a concepțiilor filosofice). O doctrină filosofică

încearcă să explice originea și desfășurarea existenței în aspectele ei generale și în etapele ei progresive; o doctrină filosofică este o sinteză a cunoștințelor vremii referitoare la diversele ei sectoare, făcută cu scopul verificării lor armonioase și al înlănțuirii lor pozitive, pornind de la fundamentul presupus al existenței până la suprafața faptelor. Doctrina filosofică reprezintă întruparea spiritului filosofic nelimitat într-o formă particulară, vremelnică.¹⁸

Astfel, în timp ce spiritul filosofic este universal, adică același în toate mințile care gândesc filosofic, doctrinele filosofice sunt multiple, diferite și individuale, fiind produsul gândirii unui filosof. Petrovici este tentat să vadă relația dintre spiritul filosofic și instanțele sale doctrinare dintr-o perspectivă istorică și dialectică de tip hegelian, după bine-cunoscutul model din *Prelegeri de istoria filosofiei*, astfel încât istoria filosofiei devine modul autentic de a face filosofie.¹⁹ În acest sens, după Hegel, istoria filosofiei nu este numai istoria doctrinelor filosofice, ci și istoria spiritului care își depășește limitele, se lărgeste și adâncește. Doctrinile sunt momente de repaus, sunt trecătoare și au istoricitate, pe când spiritul filosofic trebuie să fie dinamic și liber, este permanent și se eternalizează în sistemul filosofic absolut. Spiritul filosofic sesizează problemele, le configurează și le aduce în prim planul conștiinței, pe când mintea filosofică le rezolvă prin construcții doctrinare.²⁰

Din perspectiva acestei distincții dintre spiritul filosofic și doctrina filosofică, vom admite că putem avea un spirit filosofic puternic fără o doctrină sistematică sau originală, așa cum ar fi cazul filosofiei franceze a secolului al XVII-lea, de exemplu, Voltaire și chiar Rousseau, deși acesta din urmă a avut mai multă originalitate. Din gândirea luministă a derivat mișcarea revoluționară concretizată în Revoluția Franceză, eveniment istoric care a avut înălțime filosofică și „a dărâmat multe prejudecăți și îngustimi de vederi și a lărgit limitele popoarelor până la noțiunea universală de umanitate”.²¹ Revoluția Franceză este un rezultat al manifestării spiritului filosofic și reprezintă o rezolvare practică a unor idealuri care ținteau totalitatea, fiind pentru întâia oară când întreaga umanitate este regândită în termenii libertății. Tot ce a urmat după aceea, cu epoca războaielor lui Napoleon, poate fi înțeles din perspectiva valorii libertății persoanei și a eliberării popoarelor dintr-o limitare istorică specifică unei ordini sociale.

Speculația filosofică, adică cercetarea filosofică însăși, întotdeauna într-o formă speculativă, așa cum omogenizează Petrovici varietatea filosofică, lăsând de o parte spiritul critic, mediază între spiritul filosofic și doctrina filosofică. Așadar, prin natura lui, spiritul filosofic este eminentemente speculativ. Mai mult, spiritul filosofic are o natură dua-

lă prin aceea că procesul speculativ al gândirii este însoțit de trăiri specifice profunde care îi dau filosofului o sensibilitate insolită, unică. Petrovici reamintește doctrina lui Epicur, cel după care speculația filosofică este însoțită de plăcere, astfel încât sensul vieții și fericirea sunt realizate filosofic ca spiritualitate. Cazul filosofului se caracterizează prin unicitate, celelalte activități omenești aducând satisfacția la capătul lor, inclusiv în știință, când te vei bucura abia după ce crezi că ai descoperit un adevăr, așa cum va fi făcut Arhimede atunci când a strigat „Eureka!”. Tocmai această dualitate dintre rațiune și sensibilitate pe care o manifestă spiritul filosofic explică perenitatea filosofiei. După Petrovici, fuziunea pascaliană a minții și inimii este intrinsecă spiritului filosofic:

Asta ar dovedi un lucru: că există o tendință naturală a spiritului nostru de a îmbrățișa ansamblul realității (dovadă că, originar, problema existenței totale a premers celei a cunoașterii amănunțelor). Amănunțele sunt adesea un obstacol care împiedică elanul cercetării, deși explicarea lumii vizibile (cu amănunte inclusiv) rămâne scopul ultim al speculației.²²

Cel mai bun exemplu privind influența speculației filosofice este chiar situația originară a desprinderii științei de filosofie. Astfel, remarcă Petrovici, deși Euclid și Arhimede au separat știința de speculația filosofică, ei „au continuat să sufere influența spiritului filosofic, cel puțin în ceea ce privește metoda de cercetare.”²³ Prin construcția axiomatică a geometriei, Euclid a realizat, într-un domeniu restrâns, visul filosofic „de a înlănțui cu stringență cunoștințele referitoare la ansamblul existenței, pornind de la principiile cele mai înalte și ajungând până la fenomenele sensibile.”²⁴ Acest comentariu al lui Petrovici, dincolo de acoladele sale retorice, aduce în atenție chiar relația dintre două moduri de a face geometrie, fie ca o construcție abstractă, teoretică, în care conceptele sunt deduse în sistem unele din altele, fie prin considerarea lumii sensibile, caz în care trecem în orizontul geometriei fizice. Spiritul filosofic este constitutiv, în registre specifice, fiecăruia dintre aceste domenii.

Mai mult decât atât, se poate vorbi și despre „un spirit filosofic special al fiecărui filosof în parte”²⁵, deosebit de doctrina lui. Vorbim despre spirit platonician, kantian, hegelian etc., ca intermediar între „spiritul filosofic general” și doctrină. Acest intermediar adaugă maniera, stilul, metoda, direcția specifică unui filosof. În acest sens, putem vorbi despre un „spirit platonician” care depășește opera și duce la extinderi sau aplicații ale platonismului în diverse domenii, ori despre o viziune platoniciană care duce spre o anumită înțelegere a diverselor domenii.

Istoria filosofiei poate fi un ghid în înțelegerea acestor aspecte, în sensul că vom sesiza diferența dintre ceea ce se schimbă prin trecerea de la o doctrină la alta și cursul unic, neschimbat, al gândirii. Astfel ne putem explica de ce sisteme vechi rămân valabile chiar dacă sunt perimate din perspectiva cunoștințelor actuale. Sistemul platonician ca atare nu rezistă din perspectiva confruntării cu stadiul actual al cunoașterii, dar platonismul ca perspectivă filosofică rămâne actual și este actualizat prin diversele versiuni ale neoplatonismului. Prin urmare, în orice mare sistem sunt prezente idei cu caracter permanent. Or, ideile permanente sunt tocmai cele speculative, care nu devin perimate prin evoluția științei.²⁶

Desigur, admite Petrovici²⁷, sistemele filosofice pot fi studiate genetic, în relație cu condițiile sociale ale vremii, ori din perspectiva eficacității lor practice și a influențelor

exercitate, ceea ce ar putea sugera o istoricitate în sensul depășirii și abandonului unui sistem vechi în favoarea unui nou, corespunzător noilor condiții și stării cunoașterii. Această eficacitate nu constă într-o eternalizare a sistemului, așa cum gândea Hegel despre sistemul său, ci în sugerarea unor sisteme noi, în acord cu progresul cunoașterii, ceea ce duce la o apropiere treptată de adevărul absolut.²⁸ Sistemele filosofice sunt asemenea unor construcții arhitectonice. Ele se șubrezesc cu trecerea timpului, dar filosofii împrumută elemente de la ele pentru a realiza noile edificii ale gândirii. Altfel spus, facem filosofie cu istoria filosofiei. Spre deosebire de constructorul care este limitat în opțiunile sale de materialitatea elementelor, în filosofie, întrucât lucrăm cu elemente ideale, sistemele filosofice nu sunt distruse și înlocuite, ci se mențin refăcute și consolidate.

DIFERENȚE ÎNTRE SPIRITUL FILOSOFIC ȘI SPIRITUL ȘTIINȚIFIC

După introducerea conceptelor de „spirit filosofic”, „spirit științific”, „doctrină filosofică”, Petrovici dezvoltă o analiză comparativă asupra căreia îmi propun să discut în continuare. Filosoful român enumeră o serie de asemănări și deosebiri între „spiritul științific” și „spiritul filosofic”.

O asemănare esențială este că în ambele domenii se lucrează cu mijloacele naturale ale inteligenței noastre, iar nu cu metoda revelației supranaturale ca în religie.²⁹ În știință se urmărește întotdeauna verificarea teoriei cu faptele, în sensul că în știință „faptele trebuie chiar să confirme teoria”, pe când în filosofie rămâne valabil principiul ca „doctrina sau concepția filosofică să nu contrazică faptele”.³⁰ Desigur, unele doctrine filosofice sunt paradoxale și contraintuitive, dar în acest caz construcțiile argumentative evită să intre în contradicție cu evidențele factuale, căutând un strat profund sau ascuns care să justifice caracterul înșelător a ceea ce este evident nemijlocit.

Un corolar al acestei diferențe de principiu dintre filosofie și știință ține de gradul de certitudine asociat celor două dacă luăm în considerare faptele. Petrovici consideră că „la știință confirmarea teoriei prin fapte dă teoriei o certitudine pe care doctrina filosofică nu o poate atinge.”³¹ Aceasta nu exclude înlocuirea teoriei vechi cu altele mai bune dacă apar fapte care contrazic vechea teorie. În filosofie trecerea de la un sistem la altul sau de la o doctrină la alta nu este reglementată de fapte, ci de coerența internă a sistemului.

Una dintre deosebirile fundamentale dintre știință și filosofie, menționată încă mai sus, în discuția despre „spiritul filosofic” ca perspectivă de ansamblu, este aceea că în timp ce în știință obiectul este definit și limitat la categorii de fenomene, în filosofie el este indefinit, extins la totalitatea existenței. De aici, revenind la tema certitudinii și a adevărului, rezultă că adevărurile filosofice nu pot avea precizia și siguranța celor științifice, dar se referă la un domeniu mai vast, la totalitatea existenței, revendicând un statut metafizic, ceea ce diferențiază adevărurile filosofiei, pretins absolute, de adevărul științific, supus controlului faptelor.

Atât știința, cât și filosofia lucrează cu conceptul de adevăr³², dar o fac în mod diferit, bazându-se pe criterii diferite ale adevărului. Aceasta nu înseamnă că perspectiva filosofică a ansamblului nu poate aduce avantaje decisive în înaintarea științifică spre adevăr:

A avea spirit filosofic înseamnă la un om de știință a completa acordul dintre fapte și idei cu al ideilor între ele, într-o viziune de ansamblu.³³

Mai mult decât atât, știința însăși se bazează pe presupuziții filosofice care sunt absolutizate dogmatic, așa cum ar fi credința în realitatea ultimă a unor corpuri exterioare substanțiale și individuale. Filosofia poate merge însă și mai departe pentru a ajunge la substratul ascuns al lucrurilor. Petrovici anticipează strategii de cercetare admise în cercetarea științifică actuală, așa cum ar fi, de exemplu, așa-numita teorie a „parametrilor ascunși”.³⁴ Chiar dacă filosofia și-a temperat credința în posibilitatea unui adevăr absolut și filosofii nu mai cred că este posibilă dezvăluirea totală a tainelor naturii și ajungerea la adevărul absolut, totuși, „minte noastră ne împinge neîncetat către o cunoștință filosofică care se află deasupra celei științifice, și aceasta nu numai în larg, dar și în adânc, spre ultimul fundament”³⁵.

Căutarea unității ansamblului este o directivă a spiritului filosofic. Petrovici vorbește despre o unitate obiectivă în natură, independentă de cunoașterea noastră, chiar dacă mintea sesizează doar o multiplicitate fenomenală.³⁶ Spiritul nostru este parte a naturii și poate fi în corespondență cu natura exterioară, ceea ce ar explica succesul diverselor construcții intelectuale, așa cum ar fi aplicabilitatea matematicii. Spiritul nostru, ca oglindă a naturii, este doar o versiune umană a adevărului absolut, care depinde de propriile limite omenești. De exemplu, ideea de infinit o concepem, dar nu ne-o putem reprezenta, tot așa cum nu ne putem reprezenta unitatea absolută.

Tentația reducerii și unificării, pe de o parte, și perspectiva de ansamblu, pe de alta, duc în direcții contradictorii care creează o anumită perplexitate filosofică:

Există o tendință oarecum contradictorie între dorința de reducere riguroasă la unitate, care e o exigență a spiritului filosofic, și privirea largă a tuturor sectoarelor existente, adică lărgirea orizontului pe care filosofia vrea să-l dobândească în plus față de știință. De cele mai multe ori, în filosofie, reducerea la un principiu unic se leagă și de o îngustare, care, implicit neglijează o mulțime de alte fațete ale existenței.³⁷

Această diferență în conceptualizarea adevărului face ca progresul în știință să fie gândit diferit de cel filosofic. În timp ce știința se înnoiește fără încetare, filosofia revine în permanență la problemele despre existență și sensul vieții. Aceasta nu înseamnă că filosofia nu poate anticipa și probleme ale științei sau că filosoful nu poate avea și preocupări științifice. O simplă examinare a istoriei filosofiei scoate la iveală numeroase cazuri de oameni de știință care au făcut filosofie. Exemplul ales de Petrovici este cel al lui Pascal. Distanța sa dintre „logica minții” și „logica inimii”, reflecțiile sale despre condiția umană sau despre existența umană și infinitate, inclusiv unele tendințe sceptice sau de depreciere a rațiunii, sunt toate rezultatul unei atitudini filosofice și expresia unei reflecții de tip filosofic. În acest context putem folosi euristic și explicativ diferența dintre spiritul științific și cel filosofic în formulări semnificative care se constituie drept evaluări ale performanței științifice. Bunăoară, menționează Petrovici, se poate spune despre un cercetător că este un bun om de știință, dar nu are spirit filosofic, „înțelegându-se prin aceasta că el nu are orizont în cercetările lui, pentru ca să poată vedea întreg ansamblul preocupărilor sale.”³⁸

Tot perspectiva de ansamblu face diferența dintre critica filosofică și critica științifică. Dacă știința își poate atinge scopurile fără critica bazelor, fără a ajunge la *necondiționatul absolut*, filosofia nu relativizează, ci, dimpotrivă, caută mijloace pentru a absolutiza. Dar fiecare știință trimite la filosofie și, în acest sens, trimite, într-o formă sau alta, spre absolut, spre profunzimi. Petrovici sesizează această tendință filosofică în cercetarea științifică sub forma preocupării pentru teorii unificate atât la nivelul unei științe, așa cum este cazul fizicii, cât și prin sesizarea corelațiilor dintre științe, un demers care rămâne o sarcină de tip filosofic. Această țesătură complexă în care demersurile inductive și cele deductive se completează reciproc prin ridicarea de la fapte particulare la principii universale, apoi prin coborârea deductivă de la principii la fapte este cea mai bună dovadă că spiritul filosofic este constitutiv științei contemporane:

O cunoștință științifică, oricât ar fi de verificată prin concordanța ei cu faptele, rămâne cu un substrat obscur mai departe, și de aici necesitatea de a i se completa concluziile cu o viziune a întregului spirit filosofic.³⁹

De fapt, nici pozitiviștii „nu neagă prezența continuă a spiritului filosofic socotit ca o tendință spre fundamente”⁴⁰

Dar este o eroare să extindem cunoștințele dintr-un sector asupra celorlalte, pentru că n-am ține seama de diversitatea fenomenelor și nici de limitările fiecărui domeniu de cercetare. Petrovici menționează vechea parabolă budistă a elefantului care este pipăit în locuri diferite de cinci orbi, fiecare crezând că a atins alt lucru. Așa cum prin cunoaștere senzorială nu putem ajunge la o perspectivă de ansamblu, tot așa cunoașterea limitată a unui domeniu nu poate înlocui cunoașterea întregului.

Petrovici menționează distincția pozitivistă făcută de Auguste Comte între cercetarea modului în care se produc fenomenele, acel „cum?” la care poate răspunde știința, și fundamentul lor profund, acel „de ce?” la care răspunsul ni-l oferă filosofia:

Științele, cu toate imensele avantaje pe care le procură omenirii, au totuși limite nesatisfăcătoare pentru exigențele spiritului omenesc:

- 1) pentru faptul că se mărginesc la un sector limitat al existenței;
- 2) pentru că se limitează și în adânc, mărginindu-se să stabilească legi de succesiune și de simultaneitate fără a coborî în străfundul existenței și a epuiza explicația ultimă a lucrurilor. Filosofia își ia asupra-și acest oficiu, urmărind o icoană de ansamblu derivabilă dintr-un singur principiu. Ea se ocupă de *le pourquoi*.⁴¹

Acceptând distincția pozitivistă, Petrovici adaugă și că neajunsul filosofiei apare atunci când răspunsul la întrebarea „de ce?” este dat în contextul punerii totalității în dependență de un scop final. De exemplu, Fichte pleacă de la „Eul absolut”, derivă finalist creația existenței prin deducția principalelor ei înfățișări, dar nu explică nicidecum acel „cum?” al științei, modul concret în care se creează diferitele etape ale existenței.

Or, fizica modernă, începând cu Galilei, a răspuns la întrebările de tipul „cum?” tocmai pentru că a renunțat la presupuzițiile finaliste și a rămas la un nivel explicativ fenomenal, de suprafață, ceea ce i-a permis să dezvolte o teorie explicativă de succes. Desigur, aceasta nu înseamnă că filosofiei nu-i rămâne spațiul teoretic tradițional de exersare în care spiritul filosofic se manifestă prin sondarea profunzimilor inaccesibile științei.

Petrovici ajunge astfel la concluzia că spiritul filosofic și cel științific, deși atât de diferite, trebuie să coexiste, și însuși parteneriatul lor le potențează reciproc și le asigură perenitatea. Paradoxal, deși filosofia caută unitatea și fundamentele ultime, avem mai multe filosofii, pe când știința, preocupată de diversitatea fenomenală, este una singură. De aceea facem filosofie cu istoria filosofiei, pe când în știință tot ceea ce este valabil este încorporat în teoria cea mai recentă.

CONCLUZIE. ÎNȚELEPTUL PETROVICI

Acest ultim studiu scris de Petrovici la sfârșitul vieții sale surprinde în raport cu opera anterioară prin caracterul eseistic al scriiturii, ca și cum intențiile formale de tip academic, privind organizarea erudită a expunerii și analiza în detaliu a problemelor, ar fi absente. Este evident că Petrovici adoptă aici strategia unui înțelept care are ceva de mărturisit cu privire la experiențele sale intelectuale. Descoperim astfel un gânditor care este conectat la ceea ce se întâmplă în știința contemporană și își propune să reflecteze asupra acesteia. De aceea, considerațiile sale despre „spiritul filosofic” și „spiritul științific” ar putea fi văzute și ca o mărturisire de credință filosofică, făcută cu subtilitate, într-o epocă în care constrângerile ideologice erau destul de puternice. Iar cea mai bună dovadă este chiar aceea că textul a fost publicat doar parțial, eliminându-se fragmentele în care comparația căpăta o triplă dimensiune prin includerea „spiritului teologic”. Citit acum, textul lui Petrovici, entuziasmează tocmai prin neconformitatea lui în raport cu o ideologie care dovedea apetență pentru tema relației dintre știință și filosofie.

NOTE

¹ Studiul „Spiritul filosofic în comparație cu spiritul științific” a fost publicat de Ion Petrovici în numărul al cincilea din anul 1972 al *Revistei de Filosofie*. Trebuie menționat faptul că Petrovici compara spiritul științific nu doar cu cel filosofic, ci și cu cel teologic. Din motive explicabile prin contextul ideologic, redacția a eliminat acea parte a studiului în care autorul se ocupa de spiritul teologic. Voi face trimiterea la acest studiu după ediția *Opere filosofice*, apărută la Editura Academiei Române în anul 2006.

² Gaston Bachelard, „Noul spirit științific”, p. 161.

³ Ion Petrovici, „Spiritul filosofic în comparație cu spiritul științific”, p. 331.

⁴ *Ibidem*, p. 331.

⁵ Lucian Blaga, *Despre conștiința filosofică*, pp. 67–68.

⁶ *Ibidem*, p. 68.

⁷ Claude Bernard, *Introducere în studiul medicinei experimentale*, p. 318.

⁸ *Ibidem*, p. 321.

⁹ Ion Petrovici, „Spiritul filosofic în comparație cu spiritul științific”, p. 332.

¹⁰ *Ibidem*, p. 332.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Max Planck, „Sensul și limitele științei exacte”, p. 115.

¹³ *Ibidem*, p. 117.

¹⁴ Ion Petrovici, „Spiritul filosofic în comparație cu spiritul științific”, p. 331.

¹⁵ Claude Bernard, *Introducere în studiul medicinei experimentale*, p. 322.

¹⁶ Ion Petrovici, „Spiritul filosofic în comparație cu spiritul științific”, p. 332.

¹⁷ Petrovici se ocupă de analiza acestor aspecte în studiul său „Teoria cunoașterii și logica”, antologat în volumul *Opere filosofice*, pp. 313–330.

¹⁸ Ion Petrovici, „Spiritul filosofic în comparație cu spiritul științific”, p. 333.

¹⁹ Hegel însuși afirmase în *Prelegeri de istorie a filosofiei*: „În fapt, dacă conceptul de filosofie trebuie să fie stabilit nu arbitrar, ci științific, tratarea istoriei filosofiei devine însăși știința filosofiei.” (G. W. F. Hegel, *Prelegeri de istorie a filosofiei*, vol. I, p. 11.)

²⁰ „În concluzie, se mai poate spune că spiritul filosofic zvrăle chestiuni și probleme, iar doctrinele rezolvă.” (Ion Petrovici, „Spiritul filosofic în comparație cu spiritul științific”, p. 333.)

²¹ Ion Petrovici, „Spiritul filosofic în comparație cu spiritul științific”, p. 333.

²² *Ibidem*, p. 334.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Vezi Ion Petrovici, „Spiritul filosofic în comparație cu spiritul științific”, p. 335.

²⁷ *Ibidem*, p. 335.

²⁸ „Eficacitatea unui sistem nu constă în a deveni o formulă eternă și permanentă (aparent, acesta ar fi scopul suprem al speculației), ci să genereze alte și noi sisteme înnoite, solicitate de progresul continuu al cunoștințelor.” (Ion Petrovici, „Spiritul filosofic în comparație cu spiritul științific”, p. 335.)

²⁹ Vezi Ion Petrovici, „Spiritul filosofic în comparație cu spiritul științific”, p. 336. Din păcate, așa cum am precizat în nota 1 de mai sus, redacția *Revistei de filosofie* a eliminat din studiul lui Petrovici fragmentele în care se referea la „spiritul teologic”.

³⁰ Ion Petrovici, „Spiritul filosofic în comparație cu spiritul științific”, p. 336.

³¹ *Ibidem*, p. 336.

³² „Știința și filosofia urmăresc deopotrivă stabilirea adevărului și înlăturarea erorii”. (Ion Petrovici, „Spiritul filosofic în comparație cu spiritul științific”, p. 337)

³³ Ion Petrovici, „Spiritul filosofic în comparație cu spiritul științific”, p. 337.

³⁴ Fără a actualiza excesiv, mă gândesc la teorema lui Bell și la teoria lui Bohm despre așa numitele „variabile ascunse” în mecanica cuantică. De fapt, ideea că sub orice nivel fenomenal al cercetării se ascunde un strat profund nedeazăluit încă a fost întotdeauna o intuiție filosofică productivă.

³⁵ Ion Petrovici, „Spiritul filosofic în comparație cu spiritul științific”, p. 337.

³⁶ *Ibidem*, p. 339.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, p. 331.

³⁹ *Ibidem*, p. 337.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, p. 338.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Bachelard, Gaston, „Noul spirit științific”, în *Dialectica spiritului științific modern*, vol. al II-lea, traducere de Vasile Tonoiu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.
- Bernard, Claude, *Introducere în studiul medicinei experimentale*, traducere de G. Brătescu, București, Editura Științifică, 1958.
- Blaga, Lucian, *Despre conștiința filosofică*, Craiova, Editura Facla, 1974.
- Hegel, G. W. F., *Prelegeri de istorie a filosofiei*, volumul I, traducere de D. D. Roșca, București, Editura Academiei Române, 1963.
- Petrovici, Ion, „Spiritul filosofic în comparație cu spiritul științific”, în *Opere filosofice*, ediție îngrijită de Gh. Vlăduțescu, Alexandru Boboc, Florin Frunză, Sabin Totu, București, Editura Academiei Române, 2006, pp. 331–340.
- Planck, Max, „Sensul și limitele științei exacte”, în *Dialectica marxistă și științele moderne*, București, Editura Politică, 1959, pp. 102–122.